

Rum Azınlık Özelinde Türkiye’de Uygulanan Azınlıklar Rejimi

Hasan DURAN* - Hakan ARIDEMİR**

Özet

Günümüzde azınlıklar sorunu, devletlerin egemenlik alanına ait bir sorun olmaktan çıkarak “ulusal azınlıkların ve bu azınlıklara mensup kişilerin” hak ve hürriyetlerinin korunması, insan haklarının uluslararası alanda korunmasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Sosyal ve ekonomik farklılaşmalar üzerine kurulu insan hakları problemi, etnik ve kültürel farklılaşmalardan kaynaklanan “kimlik” hakkı taleplerini düzenleyen azınlık hakları kategorisiyle yenilenmektedir. Bu durum yurttaşlık anlayışının biçimsel olarak eşitlikle ifade edildiği bizim gibi ülkelerde çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Bu çerçevede Rum azınlık özelinde, Türkiye’de azınlıklarla ilgili temel düzenleme olarak kabul edilen Lozan Antlaşmasının ilgili hükümleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler Azınlık - Lozan Antlaşması - Rum Azınlık – Patrikhane - Heybeliada Ruhban Okulu- Azınlıkların Hukuki Statüsü

TANIM

Azınlıklara ilişkin temel sorunlardan birisi, azınlık kavramında genel kabul görmüş bir tanıma ulaşılamamış olmasıdır¹. Azınlık kavramının kökeni, Latince’de küçük, az anlamına gelen “minor” kelimesine dayanmaktadır. Kavram, sayısal olarak düşük olan ve kaybeden tarafı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır². Eski Türk dilinde “Ekal-liyet”, Batı dillerinde ise “Minorities, Minderheiten ve Minorite’s” kelimelerinin Türkçe karşılığı olan azınlıklar, sözlük anlamı itibarıyla; “bir toplulukta herhangi bir nitelik bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar³”, şeklinde tarif edilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF., Kamu Yönetimi Bölümü

** Araştırma Görevlisi, Dumlupınar Üniversitesi, İİBF., Kamu Yönetimi Bölümü

1 Naz Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 23.

2 Ayşe Füsün Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1993, s. 40.

3 *Türkçe Sözlük: I. Cilt*, Türk Dil Kurumu Yayınları, No:549, Ankara, 1988, s.48.

Sosyolojik açıdan azınlık kavramı; “bir ülkede egemen ulusa göre ayrı soydan gelen ve sayıca az olan topluluk⁴” olarak tanımlanmaktadır.

Uluslararası hukuk bakımından ise azınlıklar; “bir devlette yerleşmiş bulunan ve nüfusu ayrı bir ırk, dil ya da dinden oluşan toplumsal gruplar⁵”, şeklinde tanımlanmıştır. Uygulanan uluslararası hukukta ilk azınlık tanımı, Birinci Dünya Savaşından sonra belirli devletlerde kalan ve çoğunluktan ayrı ırk, dil ya da dine sahip olan toplumsal grupların korunmasını düzenleyen anlaşmaların yorumu çerçevesinde, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı tarafından yapılmıştır. Buna göre; azınlık kavramı, “bir devlette yerleşmiş bulunan ve nüfusu ayrı bir ırk, dil ya da dinden oluşan toplumsal grupları⁶” belirtmektedir.

CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM

Türkçe’de Rum denince, Hıristiyan Ortodoks mezhebinden olan ve Yunanca konuşan kimse anlaşılır. Rum, Romeos (Romalı) sözcüğünden deforme olarak günümüze ulaşmış bir terimdir. Tarih içerisinde siyasi, ekonomik, kültürel anlam değişikliklerine bağlı olarak başka anlamlarda da kullanıla gelmiştir.

1453’te Konstantinopolis’in fethinden sonra Rumların yaşamında köklü değişiklikler olmuştur. Cemaatlerin varlığı, dinleri ve kimi hakları resmen tanınmıştı hatta; Fatih, Teodoros Agallianos’un söylevlerinden anlaşıldığına göre; Bizanslı danışmanlarının tavsiyesi doğrultusunda Ortodoks kilisesini yeniden kurdurmuştur. Kiliselerin birleşmesine karşı çıkmış olan II.Gennadios Sholarios, köle olarak satılmış olduğu Edirne’de bulunmuş, İstanbul’a getirilmiş, Bizans geleneklerine uygun bir biçimde yeniden toplanan sinod tarafından patrik seçilmiş ve (gene Bizans’ta olduğu gibi) devletin başı olan sultanın da onayı ile tahtına oturmuştur⁷.

Sultanın sağladığı haklara göre; Patrikhanenin tüm Ortodoks halkların üstünde mutlak ruhani ve idari yetkileri vardır. Kilise, evlilik, miras gibi özel hukuk alanındaki davalara bakabilmektedir. Kendi içlerinde önemli bir özerklik alanına sahip olan azınlık cemaatleri, devletin küçük bir modeli olarak yapılanmışlardır⁸. Mahalle ve köylerdeki cemaat liderleri, halkın temsilcileri gibi davranmaktaydılar⁹.

II. Mehmet’in sağladığı imtiyazlar, sonraki yıllarda aynı içtenlikle sürdürülemez olmuştur. 1521’de İstanbul’da İslamlaştırma girişimleri olmuş, 1586’da ise Patrikhanenin kilisesi camiye dönüştürülmüştür¹⁰. Osmanlı yönetimi, Rumların Batı Avrupa’daki Hıristiyan dünyası ile ilişkiler kurmasına, onlardan etkilenmesine ve özellikle onların inançlarını ve yöntemlerini benimsemelerine hoşgörülle bakmamıştır. Zaten,

4 Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar (Ders Notları)*, Ankara, 1998, s.30.

5 Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap, 5. Bası*, Ankara, 1998, s.184.

6 Pazarıcı, a.g.e., s.184.

7 Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara, 2001, s.104.

8 Bilal Eryılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Yeni Türkiye*, S: 38, Ankara, 2001, s. 702.

9 Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, *Yeni Türkiye*, S: 38, Ankara, 2001, s. 695.

10 T.Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü*, Ütopya Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 208.

Rumlara sağlanan ayrıcalıkların temel amacı Ortodoksların Batı’yla olası bir işbirliğini engellemektir. 1484’te patrik, 1439’da varılmış olan kiliselerin birleşmesi kararını resmen bozmuştur. Katoliklerle ilişkiler kopmuş, Papanın eylem alanı, Osmanlı topraklarının dışında tutulmuştur¹¹.

Kilise ve Patrikhane kurumu, yönetim biçimi ve anlayış olarak 19. yy’a kadar görece bir süreklilik sergilemiştir. Kilise-devlet ilişkilerinde kesin bir çatışma ve karşıtlık görülmemiştir. Avusturya ve Rusya gibi yabancı güçlerin girişimleri ve baskılarıyla Ortodokslara kimi ek haklar tanınmış, Rumların hakları yeniden doğrulanmış, kilise kurma hakkı tanınmıştır. Ancak 19.yy’a girerken Osmanlı Devleti’ne karşı Rumların direnci başlamış, Kosmas Aitolos (1759-1779) dini kullanarak cemaat kimliğini vurgulamış ve idamına kadar bir tür etnik bilinci yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Osmanlı yönetimi de kiliseye karşı daha kuşkulu yaklaşıma başlamıştır.

Özerklik ya da bağımsızlık mücadelesindeki Hıristiyan azınlıkların Osmanlı üzerindeki emelleri için bir araç ve müttefik olarak gören Ortodoks Rusya ile işbirlikleri, Osmanlı İmparatorluğunun zayıflama dönemine girdiği 17.yy’ın sonuna rastlamaktadır. Akdeniz’in sıcak sularına inme hayalini gerçekleştirmek için, Rusya, Hıristiyan unsurlardan özellikle ortak mezhebe sahip oldukları Rumların dini duygularını ve milliyetçi isteklerini kışkırtmıştır¹². 1821 Yunan İhtilali ile birlikte Osmanlı Devleti’nin Rumlara olan baskısı gittikçe artmaya başlamıştır. 1829’da Yunan devletinin kurulması, Rumların yaşamında önemli bir aşamadır. O güne dek Osmanlı yönetiminde bir cemaat olarak algılanan Rumlar, birden yabancı bir devletin, Yunan devletinin uzantısı, hatta beşinci kolu diye algılanmaya başlamıştır. “Devlet”, bu cemaate karşı güvensizlik duymuş; Rumlar da devlete karşı yabancılaşmaya başlamıştır. Genel olarak, Rumların devlet görevlerini üstlenme olanakları kısıtlanmıştır.

Azınlık Haklarında Reformlar

Osmanlı yöneticileri, genellikle Batıya hoş görünmek ve baskılardan kurtulmak amacıyla, ama köklü bir siyasal değişikliğin yararına pek inanmadan, özellikle 19. yy’ da bir dizi reformlara girişmişlerdir. Gönülsüz yapılan reformlara Müslüman halk destek olmamış; hatta yer yer karışıklıklar çıkmış, protestolar yapılmıştır. 1839’da Tanzimat Fermanı ile “can, ırz, mal güvenliği” sağlanacağı, vergiler ve askerlik konularında Müslümanlarla sair milletler arasında eşitlik tesis edileceği ilan edilmiştir¹³. Gerçekten de 1840’ta, Ceza Kanunnamesi’nin yürürlüğe girmesi ve idare Meclisleri’nin kurulması ile Rumlar, yerel yönetimlere kısmen katılmaya başlamışlardır. 1850’de Ticaret Kanunnamesi, Osmanlı milletleri arasında, pratikte olmasa da hukuk alanında, eşitliği sağlamıştır. Islahat Fermanı (1856) bu eşitliği yeniden onaylamış, askerlik konularında eşitlik yönünde önemli adımlar atılmıştır¹⁴. 1856’da Meclis-i Valayı

11 Yorgo Benlisoy, Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ayraç yayınları, Ankara, 1996, s.19-26.

12 Salahi Sonyel, “Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemi”, *Yeni Türkiye*, S: 38, Ankara, 2001, s. 688.

13 Athanasia Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane Cemaat Kurumları Eğitim”, *19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler*, Ed. Pineolopi Stasis, Çev. Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, 4-5.

14 Küçük, a.g.m., s. 698.

Ahkam-i Adliyye ve 1868'de Şura-yı Devlete Rum delegeler tayin edilmiştir. 1876'da Kanun-i Esasiyi hazırlayan komisyonda da 2 Rum delege yer almıştır. 1864'te yeni ve ileri bir eyalet ve vilayet yönetimi, 1876'da da meşruti yönetim denenmiş ve aynı eşitlik vaatleri tekrarlanmıştır¹⁵.

Ancak çağdaş anlamda siyasal eşitlik, çökuluslu Osmanlı Devleti içinde gerçekleştirememiştir. 70 yıl içinde eşitliği sağladığını ilan eden reformların dört kez yürürlüğe konması, bu reformların eşitliği bir türlü sağlayamadığını göstermektedir. Eşit yurttaş kavramı, toplumun Müslüman kesimi tarafından benimsenmemiş ve pratiği uygulamaya konamamıştır. Girişimler her seferinde, bir süre sonra bozulmuş ve eski uygulamalara dönmüştür.

Rumların Altın Devri

Yunan ihtilalinin yankıları dindikten ve Tanzimat - Islahat Fermanı gibi reformlardan sonra, 19. yy'ın ortalarından başlayarak 1908'e kadar olan özellikle Yunan devletinin genişleme eğilimleri sergilemediği yıllarda, Rum cemaati en parlak dönemini yaşamış, devletin güvenini yeniden kazanmış ve özellikle Batılı devletlerin ticaret işlerinde aracılık yaparak zenginleşmişlerdir.

Osmanlı Batı'nın Pazar ekonomisi yörüngesine girdiği 19. yy'da özellikle 1838'de İngilizlerle imzalanan antlaşmadan ve imparatorluğa Batı sermayesinin girmesinden sonra (1855, 1858, 1860 yıllarındaki devlet kredilerinden sonra), Rumların bir kesimi tüccar, İngiliz ve Fransız tüccarların komisyoncuları, aracılığı ve banker (sarraf) olarak önem kazanmışlardır. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Leonidas Zarifis, Hristakis Zoğrafos gibi bankerler devlete kredi verir konumdaydılar. Ayrıca kimi Rumlar, hekimlik, mühendislik, avukatlık, öğretmenlik alanlarında da önemli mevkiiler elde etmişlerdir. Avrupa kökenli şirketlerde önemli idari görevler üstlenmişlerdir. Bu dönemde, kalifiye işçi statüsünde olan işçiler de genellikle Rumlardır.

Kültürel Gelişim

Rumlar bu dönemde, özellikle eğitim ve kültür alanlarında çok geniş ve etkili gelişmeler kaydetmişlerdir. 1870'lerde İstanbul'da 26 dernek (silogoi) kurulmuştur. Bunların en önemlisi, 1861'de kurulan ve bir eğitim bakanlığı gibi yoğun bir çalışma içine giren Elinikos Filoloyikos Silogos Konstantinopoleos'tur. Bu yıllarda, 105 okulda 15.000 öğrenci eğitim görmektedir. 1844'te Heybeliada Ruhban Mektebi kurulmuş, 1875'te Zappas'ın parasal yardımıyla Zappion Kız Lisesi¹⁶, 1881'de Zarifis ve başka zenginlerin yardımıyla Fener Lisesi (Megale tou Genous Schole), 1890'da banker Zoğrafos'un yardımıyla Beyoğlu'nda Zoğrafyon Rum Erkek Lisesi inşa edilmiştir. 1892'de gene Heybeliada'da Ticaret Okulu, 1909'da Beyoğlu'nda Dil ve Ticaret Okulu kurulmuştur. Gene Beyoğlu'nda Hacıhristos'un Lycee'si, Kendrikon Kız Lisesi, Ayia Triada, Ayios Konstantinos-Ayia Eleni kiliseleri kurulmuştur. Bu dönemde kilise inşa etme yasağı da kalkmıştır.

¹⁵ Anagnostopulu, a.g.m., s.5.

¹⁶ Anagnostopulu, a.g.m., s.28.

Cemaat parasıyla inşa edilen hayır kurumları da vardır. 40 kadar binadan oluşan Balıklı Rum Hastanesi, 1753’te hizmete girmiştir. 1853’te Büyükada’da, yetimler evi kurulmuştur. Rumların yoğun olarak yaşadıkları Tatavla’da, 19. yy’ın sonlarında bir spor kulübü ve müzik derneği kurulmuştur.

Kimi Rumlar, önemli devlet görevleri üstlenmişlerdir. Stavrakis Aristarhis ve Spiridon Mavroyenis (Marko Paşa) II. Abdülhamid’in kurduğu Kanun-i Esasi hazırlama komisyonuna girmişlerdir. Aleksandros Mavroyenis Viyana’ya, İoannis Aristarhis Berlin’e, Grigoris Aristarhis Washington’a elçi olarak gönderildi. Konstantinos Muruzis Atina’da elçi olmuş; 1869’da Paris Kongresi’nde, 1871’de Londra’da Osmanlı Devleti’ni temsil etmiştir. Aleksandros Karateodoris (1833-1906), Roma’da elçi olarak bulunmuş ve 1878’de Berlin Kongresi’nde Osmanlı Devleti’ni temsil etmiştir. K. Musuros, 1840-1848 arasında Osmanlı çıkarlarını Atina’da elçi olarak etkili bir biçimde savunmuştur. Bu Rumlar, Atina merkezine bağlı olmayan, kendilerini Osmanlı Devleti’yle özdeşleştiren kesimdedir.

Bu zengin ve etkin Rum cemaati içinde kültür düzeyi yükselmiştir. Kitap basımı hızlanmış, Moliere ya da Aishilos’un yapıtlarını sahneye koyan tiyatrolar ortaya çıkmıştır¹⁷.

Bu durum toplumsal yapılanmaya da yansımıştır. İstanbullu Rumların 8 üyesini seçtiği 12 üyeli Sürekli Cemaat Karma Meclisi, Kutsal Sinod’la birlikte din işlerini yürütmeye başlamıştır. Üç yeni semtte, Galata, Beyoğlu ve Tophane’de, Rumların nüfusu 100.000’e ulaşmıştır. 1880’lerde İstanbul Rumlarının nüfusunun, İstanbul’a yeni göçlerden sonra yaklaşık 200.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Beyoğlu, Rumların en yoğun ilişki içinde buldukları ticaret ve kültür alanlarından biri olmuştur. Bu yıllarda 80’den çok kilise, 500 ayazma dindarlara hizmet sunmuştur.

Ulusçu çatışmalar

19. yy’ın sonunda, Türk milliyetçiliğinin ideologları, Osmanlı Devleti içinde etkin olmaya başlamışlardır. Böylece, Yunan milliyetçiliğine karşı ortaya yeni bir güç çıkmıştır. I ve II. Balkan savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı olarak bilinen Türk-Yunan Savaşı hem ulusçu ideolojinin bir sonucu, hem de ulusçuluğu körükleyen politik gelişmelerdir. Osmanlı Devleti’nin güçten düştüğü, dağılmaya doğru bir değişim sergilediği ve İstanbul Rumlarının güç kazandığı 19. yy’ın sonları ile 20. yy’ın başında, Yunan ulusçuluğu ve yayılmacı eğilimleri doruğuna ulaşmıştır. Megalo İdea¹⁸ olarak dile getirilen bir Büyük Yunanistan düşü, bu yıllarda Rumlar arasında güç kazanmıştır. İstanbul’daki okullar, dernekler, gazeteler ve genel olarak cemaatin büyük bölümü, bu ulusçu amaç doğrultusunda çalışmıştır.

17Anagnostopulu, a.g.m., s.29.

18Megalo İdea (büyük ülkü), Yunanistan, Girit, Rodos, Kıbrıs ve Anadolu toprakları üzerinde Büyük Yunanistan’ı kurma ülküsüdür. Bu büyük Yunanistan’ın başkenti İstanbul olacaktı. İsmail Bozkurt, ‘Kıbrıs’ın Tarihine Kısa Bir Bakış’ *Avrupa Birliği Kışkırtıcılığında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Editör: İrfan Kaya Ülger, Ertan Efeğil, Ankara, 2001, s. 10.

Osmanlı yöneticileriyle Rum cemaati arasındaki ilişkiler, Jön Türklerin (İttihat ve Terakkinin) 1908'de iktidara gelmesiyle bozulmuştur. Rumlar, (ve genellikle öteki gayrimüslim cemaatler) muhalefetin (Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi) yanında yer almıştır. Merkezi ve milletlere özerklik tanımayan bir politikaya karşı olan ve liberal ekonomik anlayışıyla Rumların ekonomik çıkarlarına daha yakın düşen Prens Sabahaddin'i desteklemişlerdir.

İttihat ve Terakki, Rum cemaati ile anlaşmaya çalışmıştır. A. Mavroyenis'i Viyana'ya elçi göndermiş, Rum milletvekili sayısının artmasını önermiştir. Ancak 1908'deki 26 milletvekilinin çoğu, muhalefetten yana tutum almıştır. 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki (ve bu partiye bağlı 15 Rum milletvekili), seçimleri kazanmış, muhalefet ve onlarla birlikte Rumlar büyük bir yenilgiye uğramışlardır¹⁹.

Balkan Savaşı yıllarında, bu savaşların neden olduğu ve Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru olan Müslüman nüfus akımının ve Anadolu Rum nüfusunun tehciri ortamında, ilk kez Türk- Yunan (ya da Müslüman-Rum) nüfusun mübadelesi gündeme gelmiştir. Ancak taraflar, özellikle tazminatlar ve mübadeleye tabi halkın servetleri konusunda herhalde anlaşamadıkları için bu mübadele o yıllarda gerçekleşemedi. I. Dünya Savaşı'nın patlamasıyla bu girişim bütünüyle, 1923'e dek unutuldu. Ama o yıllarda, hem Yunan hem Türk tarafının tek uluslu devlet modeline sıcak baktıkları anlaşılmaktadır.

1918-1922 arasında Patrikhane de Yunan yayılmacı politikasının yörelerine girdi. 25 Ekim 1918'de Patrik Yermanos Kavakopoulos istifaya zorlandı ve yerine görev atan Doroteos yeni bir politika izledi. Bu yıllarda Patrikhane, politik girişimlerle Yunan politikasını ve Megalo İdea olarak bilinen geniş Yunanistan düşüncesini destekledi. 16 Mart 1919'da kiliselerde Yunanistan'la birleşme isteği dile getirildi ve bu tarihten sonra Osmanlı yönetimiyle ilişkilerden kaçınıldı.

İstanbul Rumları I. Dünya Savaşı'nın sonunda, İstanbul'un işgali döneminde, Türk halkını tedirgin edecek denli Yunanistan'dan yana gösterilerde bulundu ve yakınlığını dile getirdi. Kimi İstanbullu Rum, Yunan ordusuna katılıp Anadolu'da savaştı. Bundan sonra, ulus olarak iki ayrı kampa ayrılan Rumlar ile Türkler arasında karşılıklı olarak güvensizlik, kuşku ve düşmanlık duyguları yer etti²⁰.

Bu yıllarda taraflar ve genellikle sıradan halk, büyük zorluklarla karşılaştı, acılar tattı. Türk-Rum mücadelesi Anadolu'da ve Trakya'da 1925'te tamamlanan nüfus mübadelesiyle sonuçlandı. Anadolu'dan Yunanistan'a bu yıllar boyunca 1-1,5 milyon olduğu tahmin edilen bir nüfus kayması yaşandı, Türkiye'ye ise yaklaşık 600.000 muhacir geldi.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE RUM AZINLIK; HUKUKİ STATÜ, YAŞANAN SORUNLAR

Ulusal mücadele dönemi 19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile başlamış, 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla sona ermiştir. Türkiye'nin

¹⁹Küçük, a.g.m., s. 321.

²⁰Soykan, a.g.e., s. 190-192

uluslararası kişiliğinin açıkça tanınması da bu anlaşma ile gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşmanın 2. bölümünün 3. kesimi, “Azınlıkların Korunması” başlığını taşımaktadır. Antlaşmanın bu bölümünde koruma altına alınan azınlıklar, Türkiye’de yaşayan gayrimüslim azınlıklardır. Müslüman azınlıklar, öngörülen rejim dışında bırakılmıştır²¹. Dolayısıyla Lozan Antlaşmasıyla Türkiye’de uygulaması kabul edilen azınlık rejiminde “din” ölçütüne başvurulmuş olup bu rejim “Müslüman olmayan azınlıkların rejimi” olmaktadır²². Türkiye bir çok açıdan Osmanlı İmparatorluğunun devamı niteliğindedir. Bunlardan biri de ‘Millet Sistemi’ uygulamasıdır. Bu sisteme göre; gruplar etnik veya dini farklılıklara göre değil din ve mezhep farklılıklarına göre tanımlanmışlardır. Bütün Müslümanlar, tek bir İslam Milleti sayılarak birinci sınıf çoğunluk olarak kabul edilirken gayrimüslimler mezheplerine göre ayrı ayrı ikinci sınıf millet kabul edilmişlerdir²³.

Lozan Antlaşması’na Göre Azınlıkların Hukuki Konumu

Yukarıda da görüldüğü gibi, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ülkemizde yaşayan gayrimüslim azınlıklarla ilgili ilk düzenlemeler, Lozan Barış Antlaşmasında ortaya konmuştur. Bu antlaşmanın 2. bölümünün 3. kesiminde bulunan 37. ve 44. maddelerinde, gayrimüslim azınlıkların korunmasıyla ilgili kurallar yer almaktadır²⁴.

Lozan Konferansında koruma altına alınacak azınlıklar olarak yalnızca müslüman olmayan Rum, Musevi, Ermeni, Nasturi, Asuri ve Bulgarlardan söz edildiği gibi, Azınlıklar Alt Komisyonunun Müslüman azınlıkları, öngörülen rejim dışında bıraktığı açıkça belirtilmektedir²⁵.

Lozan Antlaşmasında Müslüman olmayan azınlıkların korunan birinci grup hakları, onların çoğunluğa eşitliğini sağlayan ve aleyhlerine ayırım gözetici davranışlarda bulunulmasını engelleyen kurallardır. Bu çerçevede antlaşmanın konumuzla ilgili maddelerini değerlendirdiğimizde;

Madde 37- Türkiye 38. maddeden 44. maddeye kadar olan maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir kanunun, hiçbir yönetmeliğin (tüzüğün) ve hiçbir resmi işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmasını ve hiçbir kanun, hiçbir yönetmelik (tüzük) ve hiçbir resmi işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.

37. Maddede yer alan hükme göre; antlaşmanın hükümleri, Türkiye’nin temel yasaları olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca bu madde, antlaşmanın maddelerinin herhangi bir ulusal yasa, töre, yönetmelik veya resmi işlem ile tek taraflı olarak değiştirilemeyeceğini kayıt altına almaktadır²⁶.

Madde 38- Türk Hükümeti Türkiye’de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy yada din ayrımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

21 Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İktihat, Uygulama*, Tesev Yayınları, İstanbul, 2004, s. 36.

22 Pazarıcı, a.g.e., s.196; Ayrıca bkz.: S.L.Meray, *Lozan*, Takım I, Cilt I, Kitap I, s.179-229 ve 295-341; Aynı görüş için bkz.: Aysel Çelikel, *Yabancılar Hukuku*, Beta, İstanbul, 1985, s.27.

23 Oran, a.g.e., s. 36-37.

24 Antlaşmanın tam metni için bkz.: Gündüz, a.g.e., s.610.

25 Meray, a.g.e., s.309-310.

26 Pazarıcı, a.g.e., s.196.

Türkiye’de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkça isterse özel olarak serbestçe yerin getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

Maddenin ilk bendi, Türkiye’de oturan herkesin doğum, bir milli topluluktan olma, dil, din ve ırk ayrımı yapılmadan yaşamlarını ve özgürlüklerini sürdürebileceğini öngörmektedir. Bu madde ile azınlıkların, çoğunluk Türk halkına eşitliği öngörül-müş ayrım gözetmeme ilkesi kayıt altına alınmıştır. İkinci bendinde, Türkiye’deki herkesin kamu düzeni ve ahlak kurallarına aykırı düşmemek şartıyla inanç, din veya mezheplerinin gereklerini ister açıkça isterse özel olarak serbestçe yerine getirme hakkı bulunduğu bildirilmektedir. Burada dikkat çekici nokta, inanç özgürlüğünün kamu düzeni ve ahlak kurallarına aykırı kullanılmayacağını soyut olarak belirtilmiş fakat bu aykırılığın hangi hallerde ortaya çıkabileceği noktasında muğlak, belirsiz ve devletin takdir yetkisini genişletecek bir düzenleme yapılmış olmasıdır. Maddenin 3. bendindeki seyahat ve göç etme özgürlüğü, çoğunlukla eşit kurallara bağlanmış, ulusal savunma ve kamu düzeninin korunması durumlarında alınacak tedbirler istisna olmak üzere, bu konuda tam bir özgürlük getirilmeye çalışılmıştır.

39. Maddeye göre ise; Müslüman olmayan azınlıklar, Müslüman Türklerin yararlandığı bütün medeni ve siyasi haklardan yararlanacaklardır. Ayrıca farklı özelliklerini de sürdürebileceklerdir. Buna göre; Müslüman olmayan azınlıklar, en başta ticari ilişkilerinde, dini ayinlerinde, basın yayın araçlarında ve açık toplantılarda istedikleri dili kullanabileceklerdir ve bu azınlıkların, mahkemelerde kendi dillerini kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar sağlanacaktır.²⁷

Antlaşmanın 40. Maddesinde azınlıkların, dini ve toplumsal kurumlar ile eğitim ve öğretim kurumları ve hayır kurumlarında kendi din, dil ve inançlarıyla uygun olarak serbestçe yararlanma konusundaki hakları yer almıştır. 41. maddede Müslüman olmayan azınlıkların, eğitim ve dini kurumları tam bir güvence altına alınmıştır. Yine bu maddeye göre, Türkiye bu eğitim ve öğretim kurumlarında Türkçe’nin zorunlu olarak öğretilmesini isteyebilir. Nitekim daha sonra çıkarılan kanunlarla azınlık okullarında, Türkçe dersinin Türk öğretmenler tarafından zorunlu olarak okutulması sağlanmıştır. Yine antlaşmanın 42. maddesine göre, Müslüman olmayan azınlıkların aile hukuku ve kişisel statüleri bakımından kendi örf ve adetlerinden yararlanabilecekleri öngörülmüştür. Ancak Medeni Kanunun kabul edilmesinden önce Museviler 15.09.1925, Ermeniler 17.10.1925 ve Rumlar 27.11.1925 tarihli başvuruları ile böyle bir ayrıcalığa gerek kalmadığını Adalet Bakanlığına bildirmişlerdir²⁸. 43. maddede Müslüman olmayan azınlıkların, inançlarına ve dinsel ayinlerine aykırı herhan-

27 Eyüp Kaptan, *Lozan Konferansında Azınlıklar Sorunu*, Harp akademileri Basımevi, İstanbul, 2002, s.156.

28 Kaptan, a.g.e., s.168

gi bir davranışa zorlanamayacakları kabul edilmektedir²⁹. 44. maddede ise, Milletler Cemiyeti güvencesine bağlanan bütün bu hükümlerin Cemiyet Konseyi çoğunluk kararı olmadan değiştirilemeyeceği ilkesi yer almaktadır³⁰.

Görüldüğü gibi Lozan Antlaşmasında Müslüman olmayan azınlıklara ilişkin güvenceler çeşitli düzeylerde ortaya çıkmaktadır. En başta yani 37. maddede yer alan hükme göre, antlaşmanın hükümleri Türkiye’nin temel yasaları olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla bu antlaşma hükümlerine aykırı bir iç hukuki meselenin öncelikle ulusal yargı organları tarafından tespit edilip hükme bağlanması söz konusudur. Bu antlaşma hükümlerinin değişikliğe uğratılabilmesi için, bu değişikliğin Cemiyet Konseyince kabul edilmesi 44. maddede şart koşulmuştur³¹.

Bugün için Milletler Cemiyeti örgütü ortadan kalktığına göre antlaşma hükümlerinin yerine getirilmesi Birleşmiş Milletler örgütünün gözetimi altındadır. Eğer Müslüman olmayan azınlıklarla ilgili olarak herhangi bir uyuşmazlık ortaya çıkarsa, başvurulması gereken yer Uluslararası Adalet Divanı’dır. Lozan Antlaşmasında azınlık haklarına ilişkin olarak Türkiye ile antlaşmaya imza koyan devletler arasında bir uyuşmazlığın ortaya çıkması halinde bu meselenin yine uluslararası yargı yoluyla çözülebilmesi imkanı vardır³².

Lozan Antlaşması Sonrasında Rum Azınlık

Resmi devlet istatistiklerine göre, 1924’te 1.000.000’luk İstanbul’da 280.000 Rum vardı; Rumların bir bölümünü 1914-1922 arasında kente sığınanlar oluşturuyordu. 1927’de bu sayı 90.000’e düştü. Ayrıca 26.000 de Yunan uyruklu Rum vardı. 1934’teki bir değerlendirme 73.000 Rum ve mübadeleye dahil edilmeyen 30.000 Yunan uyruklu Ortodoks’un İstanbul’da yaşadığını göstermiştir. Rumların nüfusu, Cumhuriyet döneminde sürekli bir düşüş izlemiştir. 1994’te sayıları toplam İstanbul nüfusunun binde birinin çok altındadır.

Bu dönemde Rumların yasal statüleri, çelişki içeren iki temele dayandırılmıştır. Lozan Antlaşması’nın azınlıklarla ilgili 37-44. maddelerine göre Rumlar, eğitim, din, dil konularında özel hakları olan bir azınlık statüsündeydiler; aynı zamanda da (özellikle Medeni Yasa’yla ilgili 42. maddenin 1926’da uygulanmasına son verilmesinden sonra) bütün Türkiye uyruklular gibi eşit yurttaş konumundaydılar.

İlişkilerin iyi olduğu dönemlerde (örneğin 1930-1940, 1947-1954, 1959-1964, 1967-1971 gibi) görece bir özgürlük ve refah dönemi yaşanırken iki ülke ilişkilerinin bozulduğu yıllarda (1922-1929, 1955-1959, 1964-1967, 1972-1980 gibi) Rumlar baskı altında kaldılar. 1955, 1964, 1974 sonrasında göçün ve nüfus azalmasının, bu kriz dönemlerinde hızlandığı gözlemlendi.

Özellikle 1930’larda gerçekleşen Türk-Yunan yakınlaşması sonucunda Rumların yaşam koşulları olumlu yönde değişti. Anadolu’yu ziyaret etmek için izin almak ge-

29 Kaptan, a.g.e., s.174.

30 Kaptan, a.g.e., s.158.

31 Pazarıcı, a.g.e., s.198.

32 Pazarıcı, a.g.e., s.198.

rekliliği kalktı; Rumların "etablis" statüsünde olmayan çocuklarının ve eşlerinin İstanbul'a gelmelerine izin verildi ve TBMM'de bir Rum milletvekili yer aldı. Rumlar tarafından "Atatürk dönemi" olarak algılanan bu dönemde, "yurttaş" kavramı ve "Atatürk sevgisi" Rumlar arasında çok yaygındı³³.

Ancak genel olarak Cumhuriyet döneminde, Rumların eşit yurttaş konumunda bulunmaları, örneğin memur ve yüksek memur statüsünde olmaları, askeri okula alınmaları ve subay olmaları, yani güvenilip devlet yönetimine katılmaları kısıtlandı. Zaman zaman kimi çevrelerce, bu azınlık grubuna karşı Türk Ocakları tarafından "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyaları, Patrikhaneye karşı Papa Eftim (Türk Ortodoks) hareketinin desteklenmesi gibi taciz politikaları uygulandı. Rum azınlığa karşı resmi konumda olan uygulamalar da oldu.

Rum Nüfusunun Azalmasına Etki Eden Sebepler

Varlık vergisi

İkinci Dünya Savaşı yıllarında 12.11.1942 tarihinde çıkarılan ve 15.03.1944 tarihine kadar uygulanan varlık vergisi³⁴ ile genelde İstanbul tüccarları, özel olarak da azınlık tüccarlarının savaş yıllarında edindiği spekülatif kazançların bir bölümünü hazineye aktarmak amaçlanmıştır.

Varlık vergisinin çıkarıldığı dönem, enflasyonun hızla arttığı, büyük kentlerin ve ordunun günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında çıkmazlara girildiği ayrıca bu ihtiyaçların, devlet tarafından karşılanan kısmının kamu gelirleriyle sağlanamayacak kadar arttığı yıllardır. Varlık vergisinin uygulanmasında vergi yükümlüleri dört grupta toplanmıştır: Müslümanlar, Müslüman olmayan azınlıklar, dönmeler ve yabancılar³⁵. Bu grupların her biri için farklı ölçütler kullanılmaktadır. Kural olarak kişiler, savaş yıllarında elde ettikleri öngörülen kazanç miktarına göre vergilendirilmiştir. Müslümanlar ve yabancılar, bu miktarın 1/8'ini, dönmeler 1/4'ünü ve Müslüman olmayan azınlıklar ise 1/2'sini vergi olarak ödeyeceklerdir. Ancak politik tepkiler sonucunda yabancılara uygulanan oran %35 oranında indirilmiştir. Yasa kapsamında görünmekle beraber çiftçiler için çıkarılan vergi ise oldukça düşüktür³⁶.

Türkiye çapında varlık vergisi ödemesi gereken yükümlü sayısı 114.368 olarak saptanmış, 465,4 milyon TL. dolayında vergi toplanması hedeflenmiş, ancak toplanan vergi 315 milyon TL: düzeyinde kalmıştır. Bu miktarın yaklaşık 221,3 milyon TL'si İstanbul'daki 54 bin yükümlüden alınmıştır³⁷.

Yasa, verginin ödenmesi için tanınan 15 günlük sürenin iki hafta daha uzatılmasından sonra, borcunun tümünü ödemeyenlere çalışma zorunluluğu da getirilmiştir. Borcunu ödeyemeyenler, borcun büyüklüğüne göre vergi komisyonlarınca belir-

33 Yahya Koçoğlu, *Hatırlıyorum Türkiye'de Gayrimüslim Hayatlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.90.

34 Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı imparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2.C., 3.B., e Yayınları, İstanbul, 2000, s. 470-471.

35 Ali Kırca ile Siyaset Meydanı, *Azınlıklar Kaybolan Renkler*, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s.36.

36 Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.90.

37 Akar, a.g.e., s.77; Ayrıca bkz.: Arslan Başer Kafaçoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.60 vd.

lenen bir sıra ile çalışmaya gönderilmiştir. Bu borçlular önce kamplarda toplanıp sonra grup grup Erzurum Aşkale’ye yollanmıştır. Varlık vergisinin yürürlükte kaldığı süre içerisinde kampa alınan kişi sayısı 2057, Aşkale’ye gönderilenlerin sayısı ise 1400 civarındadır. İstanbullu azınlıklar bunların %90’ını oluşturmaktadır. Bunlardan 21 kişi Aşkale’de ölmüştür³⁸.

Varlık vergisinin, azınlıklar üzerinde yıkıcı bir etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle yasayla Rumların servetlerine el konulması, mahalli düzeyde oluşturulan takdir komisyonlarınca ve itiraz hakkı olmadan belirlenen vergilerin 15 gün gibi kısa bir süre içinde ödenmesinin istenmesi sonucunda iflaslar kaçınılmaz olmuştur; Rumlar mülk ve eşyalarını yok pahasına elden çıkarmışlardır. Rum cemaati toptan bir ekonomik yıkıma uğramıştır.

6-7 Eylül olayları ve uzantıları

Türkiye’deki Rum nüfusunun azalmasında etkili olan bir diğer sebep de “6-7 Eylül Olayları” olarak bilinen İstanbul’da yapılan gösterilerdir. 6 Eylül akşamı başlayıp 7 Eylül günü öğle saatlerine kadar süren saldırılarda üç kişi yaşamını yitirmiş, 5 binden fazla gayrimenkul yakılmış veya tahrip edilmiştir. Çeşitli kaynaklarda az farkla değişik rakamlar verilse de 3584’ü Rumlara ait 5538 gayri menkulün yıkıldığı, İstanbul’daki Rumlara ait 74 kilisenin 70’inin yakıldığı, ayrıca tahrip edilen binalar arasında 1 havra, 8 ayazma, 2 manastırın da bulunduğu belirtilmektedir³⁹.

İstanbul’da 6-7 Eylül’e yol açan olaylar, yıllar öncesine dayandırılrsa da organize edilmesi, 28 Ağustos 1955’te İngiltere’nin, Türkiye ve Yunanistan’ı Kıbrıs konusunda konferansa çağırmasından sonraya rast gelmektedir. Konferans için dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun Londra’da bulunduğu sırada 6 Eylül 1955 günü saat 13.00 haberlerinde radyodan Atatürk’ün Selanik’teki evine bomba atıldığı haberi verilmiş, haberde Türkiye’nin Selanik Konsolosluğunun da aynı bahçede bulunduğu belirtilirken bombanın can kaybına yol açmadığı, sadece Atatürk’ün eviyle konsolosluk binasının bazı camlarının kırıldığı vurgulanmıştır⁴⁰.

Atatürk’ün evinin bombalanması suçundan Selanik Başkonsolosluğunda kavas olarak çalışan Hasan Uçar iki yıl, Selanik üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi Oktay Engin de 3 yıl 6 ay hapis cezasına mahkum edilmiştir.

Selanik’teki bombalamanın İstanbul’da saat 13.00 haberlerinde duyurulmasının ardından, ilk saldırı Şişlideki Haylaf Pastanesine yapılmıştır. Giderek kalabalıklaşan saldırganlar, Beyoğlu’na inerek önce Rumların ardından ayırım gözetmeden Ermeni ve Yahudilerin ve hatta Türklerin dükkanlarına saldırarak yağmalamışlardır.

Saldırı Beykoz, Kadıköy ve Bakırköy gibi birbiriyle kilometrelerce uzaklıkta olan ilçelerde ve Adalar gibi arada deniz olan yerleşim yerlerinde bile aynı anda başlamıştır. 7 Eylül sabahına kadar süren saldırılarda 3 kişi ölmüş, 30 kişi yaralanmıştır. Milyonlarca liralık mal sokaklara saçılmış ve yağmalanmıştır. Sıkıyönetim ilan edil-

38 Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2000, s.163.

39 Koçoğlu, a.g.e., s.102; Ali Kırca ile Siyaset Meydanı, a.g.e., s.41-42

40 Koçoğlu, a.g.e., s.102.

miştir. Olaylarla ilgili olarak ilk anda 3151 kişi yakalanmış, sonradan yakalananlarla birlikte bu sayı 5104'e yükselmiştir. Ancak dava, aralarında Aziz Nesin, Nihat Sargın, Kemal Tahir ve Hulusi Dosdoğru gibi kişiler aleyhinde açılmış, kamuoyunun merakını giderdikten sonra hızını yitirmiş ve beraatla sonuçlanmıştır⁴¹.

Bu olaylar yüzünden, çoğunlukla Rumlara ait yerler kundaklandığı halde, İstanbul ve ülkenin değişik şehirlerinde yaşayan azınlıklar da ileride kendi başlarına böyle bir olay gelir endişesiyle ülkeden göç etmişlerdir. İstanbul'da yaşayan Rumların bir kısmı Yunanistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır.

Yunanistan ile Türkiye arasındaki İkamet Antlaşmasının iptali

Rum nüfusunun azalmasında etkili olan diğer bir sebep de Yunan vatandaşlarıyla evli olan Rumların, Türkiye'deki ikamet ve izinlerinin uzatılmamasıdır. 1964 Kıbrıs bunalımı sırasında, 25 yılı aşkın bir süredir yürürlükte bulunan Yunanistan-Türkiye İkamet Antlaşması, Türkiye tarafından geçersiz sayılmıştır⁴². Bu durum, genişçe bir Rum topluluğunun ülkeden ayrılmasına sebep teşkil etmiştir. Kıbrıs bunalımıyla ilgili olarak alınan bu karar sonucu yalnızca Yunan uyruklular değil, baskı gelecek korkusuyla T.C. uyruklu Rumlar da kendiliklerinden ülkeden göç etmişlerdir⁴³.

GÜNÜMÜZDE RUM AZINLIĞININ YAŞADIĞI SORUNLAR

Patrikhane sorunu

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, M.S. 37 yılında Apostol Andre tarafından kurulduğu iddia edilen Bizans Piskoposluğu'nun, zaman içinde ve siyasi mülahazalarla İstanbul (Konstantinoupolis- Nea Romi/Yeni Roma) Başpiskoposluğu'na dönüştürülmesi suretiyle oluşturulmuştur⁴⁴.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, M.S. 451 yılında Kadıköy'de toplanan 4. Ekümenik Konsül'ün kararları ile Roma Patrikhanesi ile eşit sayılmıştır⁴⁵.

Altıncı yüzyıl ortalarında Patrik'e "Ekümenik" ünvanı, Bizans İmparatoru tarafından verilmiş ve İstanbul patriklerinin yetkileri dini işlerle sınırlanarak, patriklerin dünya işlerine karışmaları önlenmiştir⁴⁶.

İstanbul'un fethini müteakip Fatih Sultan Mehmet, İstanbul Patriği seçilen Genadios'a Türk ve İslam hukuku çerçevesinde, patriğin görev ve yetkilerini gösteren, Patrikhaneye bazı ayrıcalıklar tanıyan bir ferman çıkarmıştır. Fatih'ten sonra ise Os-

41 Koçoğlu, a.g.e., s.104.

42 Koçoğlu, a.g.e., s.114-116.

43 1964'te Kıbrıs sorununu istediği biçimde sonuçlandıramayan Türkiye, Türkiye'de yaşayan Yunan pasaportlu Rumların sınır dışı edilmesi kararını verdi. Yaklaşık 12 bin Rum, yanlarında sadece 20 kilo kişisel eşyaları ve 200 lira parayla sınır dışı edildi. Bütün mal varlıkları ve bankalardaki paraları bloke edildi. Rumlar Türk pasaportlu soydaşlarıyla evlenmişti. Bu nedenle de binlercesi aileleriyle İstanbul'u terk etmek zorunda kaldı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hülya Demir, Rıdvan Akar, İstanbul'un Son Sürgünleri, Belge Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, Kasım 1999.

44 Ercan, a.g.e., s.103-104.

45 Ercan, a.g.e., s.103.

46 Suat Bilge, Fener Rum Patrikhanesi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 05.12.1997, www.cumhuriyetgazetesi.com.tr (16.01.2004)

manlı hükümdarlarının Patrikhaneye verilen imtiyazları benimseyen fermanlar vermesi gelenek haline gelmiştir⁴⁷.

Osmanlı Devleti’nin himayesi ve hoşgörüsü altında yaşamalarına rağmen, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve patriğinin, 1821 Mora İsyanı sırasında isyan kışkırtıcılığı ve destekçiliği yaptığıının belirlenmesi ve suçunu itiraf etmesi üzerine Patrik Grigoryus idam edilmiştir.

Lozan Barış görüşmelerinde, müttefik devletlerin heyetleri ile yapılan görüşmeler sonucu; “Rum Kilisesi’nin reisi olan Patriğin tayinini onaylayan Türk Hükümeti’ne daima tabi bir memur olarak kalmasına, Patrikhanenin ise; ileride siyasi ve idari mahiyetteki yetkilerinden arındırılmak suretiyle İstanbul’da ikametine devam edecek olan münhasır bir dini müessese olmasına karar verilmiştir”.

Patrikhane ile ilgili müzakereler, Lozan Antlaşması’nın müzakere zabıtlarında kalmış, antlaşma metninde Patrikhane ile ilgili özel bir hüküm yer almamıştır. Buna göre; Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, siyasi ve idari görev ve imtiyazları bulunmayan, sadece İstanbul Rum azınlığına yönelik dini faaliyet gösteren, Türk yasalarına tabi dini bir kuruluş olarak düzenlenmiştir.

Lozan’da varılan sözlü anlaşmanın ardından Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Patrik seçimini denetlemeye başlamıştır. İstanbul Valiliği 6 Aralık 1923 günü Patrikhaneye gönderdiği yazıda, Patrik adayının Türk vatandaşı olması ve seçim sırasında Türkiye’de görevli bulunması gerektiğini bildirmiştir. Bu arada Patrik IV. Meletios, Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra istifa etmek zorunda kalmıştır. Yerine İstanbul Valiliği’nin bildirisine uygun olarak Kadıköy Metropolidi Grigorios 6 Aralık 1923 günü patrik seçilmiştir. Bundan sonraki seçimde Türkiye’nin denetimi zorlanmak istenmiştir. Türkiye’nin istemediği Konstantin Araboğlu, patrik seçilmiş, Türkiye de Araboğlu’nu 29 Ocak 1925’te Selanik’e göndermiştir.

Sonuçta Araboğlu’nun yerine İzmir Metropolidi Vasilios ile Kadıköy Metropolidi Ioakim, patriklik için aday olmuşlar; ancak Türk Hükümeti, Kurtuluş Savaşı sırasında Patrikhanenin bastığı ve Türklerin Rumlara mezalim yaptığını iddia eden “Kara Kitap”ın yazarı olduğu gerekçesiyle Ioakim’i istememiş ve III. Vasilios patrik seçilmiştir.

Bu dönemden sonra, Türkiye ile Yunanistan arasında iyi ilişkiler kurulmaya başlandığından Patrik’e Türkiye’de itibar gösterilmeye başlanmıştır. Lozan’dan sonra “Başpapaz” olarak hitap edilen patriklere 7 Ocak 1930’da seçilen Fatios’tan itibaren Türk makamları “Patrik” diye hitap etmeye başlamışlardır. Bu arada Türkiye’ye gelen Yunanistan Başbakanları, örneğin Venizelos (1931) ve Çaldaris (1933-1934) Patrik’i Fener’de ziyaret etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte bir canlanma içerisine giren Patrikhane’nin bu hareketliliği, ABD’yi rahatsız etmeye başlamıştır⁴⁸. 21 Şubat 1946’da Patrik seçilen Maksimos’un Sovyet yanlısı olduğu iddiaları üzerine ABD, el altından yeni aday arayışına girmiş ve sonunda Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu Athenagoras üze-

47 Ercan, a.g.e., s.104-105.

48 Benlisoy, Macar, a.g.e., s.53.

rinde anlaşmaya varılmıştır. Patrik Maksimos, 1948'de istifa ettirilerek Athenagoras patrikliğe getirilmiştir .

Bunun tam anlamıyla bir "ABD Operasyonu" olduğunu söyleyebiliriz. Yeni patriğin kim olacağı ABD tarafından belirlenmiştir. Athenagoras ile beraber Patrikhane, "Uluslararasılaşmış" ve devreye ABD girmiştir. Bu dönem, artık ABD'nin Patrikhane ile doğrudan ilgilenmeye başladığı dönemdir⁴⁹. Bunun temel nedeni, Stalin'in II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Rus kilisesinin üzerindeki baskıları hafifletmeye başlaması, buna karşılık olarak da bu kilisenin, "Komünizme muhalefet"ten vazgeçmesidir.

Athenagoras, 1972'deki ölümüne kadar süren patrikliği döneminde Hıristiyan dünyası ile önemli olaylar meydana gelmiştir. Patrik, Papa VI. Paul ile Kudüs'te görüşmüş, ardından Papa, İstanbul'u ziyaret etmiş ve Vatikan ile Fener karşılıklı olarak aforozları kaldırmışlardır.

16 Temmuz 1972'de patrikliğe Gökçeada ve Bozcaada Metropolidi Dimitrios seçilmiştir. Bu dönemde Papa II. Jean Paul 29 Kasım 1979'da İstanbul'a gelmiş, bu arada Patrik; 1987'de Moskova'yı, 1990'da da ABD'yi ziyaret etmiştir. Bu ABD ziyareti, Patrikhane açısından bir dönüm noktasıdır. Doğu Bloku' nun çöküşü ve bu topraklardaki insanların dine dönüş eğilimi, ABD'yi yine Patrikhane ile ilgilenmeye itmiştir. Ancak bu ilgi, bu ziyaretle birlikte açık bir desteğe dönüşmüştür. Dimitrios, 3 Ekim 1991'de ölmüş, yerine 22 Ekim 1991'de, 1940 Gökçeada doğumlu olan Kadıköy Metropolidi Bartholomeos (Vartholomeos) Patrik seçilmiştir .Bartholomeos'nun dönemi, patrikhane trafiğinin hızlandığı, patrikhane'nin hızla dışa açıldığı, çok hareketli bir dönemdir. Öncekilerine göre, oldukça genç yaşta patrik seçilen Bartholomeos, uluslararası konjonktürün de yarattığı koşullarla popülaritesini gittikçe arttırmaktadır. Bugün için patriğin önünde iki temel sorun vardır; ilki, artık iki bin civarında olan ve yok olmaya yüz tutan cemaatin Türkiye'de tutunabilmesi, ikincisi de, din adamı yetiştirebilmek için Heybeliada Ruhban okulunun açılmasıdır⁵⁰.

Heybeliada Ruhban Okulu tartışması

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, Ortodokslar arasında teolojik konular, kurallar ve ibadet şekli açısından birlik sağlamak amacıyla Heybeliada'da 1 Ekim 1844 tarihinde Patrikhane'ye bağlı olarak Heybeliada Ruhban Okulu'nu öğretime açmıştır. Bu okulda⁵¹;

- 1844-1919 tarihleri arasında dört yıl ortaokul ve üç yıl teoloji eğitimi,
- 1919-1923 tarihleri arasında orta öğretimsiz beş yıllık teoloji eğitimi yapılmış,
- 1923-1951 tarihleri arasında birinci dönemdeki uygulamaya dönülmüş,
- 1951-1971 tarihleri arasında ise dört yıl lise ve üç yıl teoloji eğitimi yapılmıştır.

Heybeliada Ruhban Okulu, 127 yıl içinde 930 mezun vermiş, bunlardan 343'ü piskoposluğa 12'si de patriklik makamına yükselmiştir. 930 öğrencinin 225'i, 1950-

49 Benlisoy, Macar, a.g.e., s.53-54.

50 Benlisoy, Macar, a.g.e., s.56.

51 Benlisoy, Macar, a.g.e., s.66.

1969 yılları arasında mezun olmuştur. Bunların da sadece 38’i Rum asıllı Türk vatandaşları (azınlık)’dır. Bu dönemde 162’si Yunan uyruklu olmak üzere toplam 187 yabancı okulu bitirmiştir⁵².

Türkiye Cumhuriyeti, 1950 yılında Ruhban Okulu’na yabancı öğrenci alınmasına da izin vermiştir. 1964 yılında bu uygulamadan vazgeçilmiştir. 127 yıl patrikhanenin kendisine tahsis ettiği ödenekle yaşatılan Heybeliada Ruhban Okulu, Anayasa Mahkemesi’nin “Özel Yüksek Okulların Devletleştirilmesi” şeklinde ortaya çıkan yasal uygulama hakkındaki 12 Ocak 1971 tarih ve 1971-3 sayılı kararından sonra kapanmıştır.

1 Şubat 1992’de Yunanistan Başbakanı, Heybeliada Ruhban Okulu’nun yeniden açılması için Türk Başbakanı’ndan talepte bulunmuştur. Patrik Bartholomeos’un, 16 Ocak 1992’de milli eğitim bakanı ile görüşmesinde ve 1994 yılında Türk Başbakanı’nın ABD ziyareti sırasında Heybeliada Ruhban Okulu’nun (Teoloji Yüksek Kısmı) yeniden açılması talepleri tekrar gündeme gelmiştir. Buna ilave olarak değişik şekillerde Türkiye’de devletin üst makamlarına ve yurt dışında resmi ziyaretler yapan Türk devlet adamlarının temaslarında, Heybeliada Ruhban Okulu’nun yeniden açılması konusunda talepler olmuş ise de bu husus, Anayasada değişiklik yapılmasını gerektirmektedir.

Heybeliada Ruhban Okulu’nun (Teoloji Yüksek Kısmı) 1971 yılında kapanmasından sonra okul, Rum azınlığın eğitim yapmasını sağlamak amacıyla günümüzde, Özel Rum Erkek Lisesi olarak faaliyetini sürdürmektedir.

SONUÇ

Günümüzde artık azınlıklar sorunu, devletlerin saklı yetki alanına ait bir sorun olmaktan çıkarak “ulusal azınlıkların ve bu azınlıklara mensup kişilerin” hak ve hürriyetlerinin korunması ve insan haklarının uluslararası alanda korunmasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Sosyal ve ekonomik farklılaşmalar üzerine kurulu insan hakları problematiği, etnik ve kültürel farklılaşmalardan kaynaklanan “kimlik” hakkı taleplerini düzenleyen azınlık hakları kategorisiyle yenilenmektedir. Bu durum yurttaşlık anlayışının, biçimsel olarak eşitlikle ifade edildiği bizim gibi ülkelerde çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Çalışmamızda bu sorunlara tarihsel süreç içerisinde “Ortodoks Rum Azınlık” özelinde ele almaya çalıştık.

Türkiye Cumhuriyeti’nin 24 Temmuz 1923 tarihinde imzaladığı Lozan Antlaşmasınının 2. Bölümününün 3. Kesiminde yer alan 37-44. maddeleri, Türkiye’de yer alan azınlıkların hukuksal statülerini düzenlemektedir. Rum azınlığın dahi tabi olduğu bu hukuksal statü; eğitim, dil, din gibi konularda özel hakları olan bir azınlık rejimini düzenlerken (özellikle Medeni Yasayla ilgili 42. maddenin 1926 da uygulamasına son verilmesinden sonra) aynı zamanda bütün Türkiye uyukları gibi eşit yurttaş konumunda olmayı düzenlemektedir. Rum azınlığın statüsündeki bu çelişkili durum, onların zaman içerisinde devlet tarafından farklı uygulamalara tabi tutulmasına neden olmuştur. Varlık vergisi, 6-7 eylül olayları ve 1964 yılında Yunan uyruklu Rumla-

⁵²Benlisoy, Macar, a.g.e., s.67.

rın sınır dışı edilmeleri, hep Rum azınlığın statüsündeki bu çelişkili durumdan kaynaklanmaktadır. Osmanlı döneminden kalma bir algılama ile bugün dahi Türk vatandaşları olan Rumlar, dışarıdaki bir devletin içerideki temsilcileri olarak algılanmaktadır. Bu nedendir ki Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin iyi olduğu dönemlerde (örneğin 1930-1940, 1947-1954, 1959-1964, 1967-1971 gibi) görece bir özgürlük ve refah dönemi yaşanırken iki ülke ilişkilerinin bozulduğu yıllarda (1922-1929, 1955-1959, 1964-1967, 1972-1980 gibi) Rumlar, baskı altında kalmışlardır. 1955, 1964, 1974 sonrasında göçün ve nüfus azalmasının, Kıbrıs meselesi yüzünden Türkiye ile Yunanistan'ın sorun yaşadığı döneme rastlaması tesadüf değildir.

Bu gün ise, nüfusun azalış hızına bakıldığında, 21. yüzyıl başlarında İstanbul Rumlarının tarih konusu olacağı öngörülebilir. Bugün İstanbul Rumlarının sayısı 3.000 kadardır. Rum cemaatin en üst kurumu olan patrikhanenin geleceği de, bir yandan cemaatin azalması, öte yandan kimi çevrelerce kuşkuyla bakılması yüzünden, pek parlak sayılmamaktadır. Yakın geçmişteki Rumlar, daha uluslararası ve batıya açık kozmopolit bir İstanbul'u anımsattıkları derecede, günümüzde nostaljik bir atmosfer içinde gündeme gelmektedirler.